

KNIŽNÉ KOVANIA V ZBIERKACH SNM-ARCHEOLOGICKÉHO MÚZEA

KLÁRA FÚRYOVÁ

Stredoveké kovania kníh nie sú častými nálezmi na archeologických výskumoch, napriek tomu v zbierkovom fonde SNM-Archeologického múzea sa ich už nazbieralo vyše dvadsať kusov. Pochádzajú z výskumov v prvom rade kláštorov (Bíňa, Hronský Beňadik, Košice-Krásna nad Hornádom, Kežmarok) a hradov (Bratislava, Filakovo), ojedinele zaniknutých sídiel (Gortva-Bizovo, Dolné Strháre, Gemerský Sad-Somkút). Funkcia niektorých ozdobných kovaní, zaradených do tejto práce, síce nie je jednoznačná, ale nakoľko sa v odbornej literatúre už objavili ako knižné kovania, je potrebné sa im náležite venovať.

V Bíni, pri výskume v blízkosti kostola sa v roku 1981 našlo v hrobe silne poškodené kovanie.

Opis nálezu

Knižné kovanie páškové pravdepodobne súčasť spony. Pozostáva z dvojitého bronzového plechu. Vrchná časť má výraznú plastickú výzdobu v podobe gotických písmen (zachovala sa polovica písmena „a“, „r i a“) za ktorými nasleduje postava bájneho zvierata, ktorá ukončuje obrazec. Zachovaná dĺžka 3,8 cm, šírka 1,7 cm (AH 56796), (obr.1: 1).

Aplikáciu gotických písmen môžeme vidieť na výzdobe kovania kníh, konkrétne častejšie na sponách, napríklad Letanovce-Kláštorská, Kežmarok-kostol sv. Kríža (Slivka 1990, 109,111), avšak tieto, pre iný charakter predmetu, môžu poslúžiť len ako vzdialenejšia analógia. Na nich sa síce vyskytujú tiež zvyšky mena „Maria“, ale sú písané minuskulou, orientované paralelne s okrajom obalu.

Počas výskumu Bratislavského hradu, pred južným priečelím hradného paláca, priamo pod oknami bývalých kráľovských izieb sa našli kovania z obalov kníh (Fiala – Semanko 1993, 29).

Opis nálezov

1. Kovanie, stredové, s erbom kráľovnej. V šesťlaločnom rámovaní, ktoré je šiestimi nitmi pripevnené na základňu kovania, sa nachádza erb kráľovnej – v kosoštvorcovom poli štyri vodorovné brvná (arpádovské) z červeného emailu, oddelené páškami zdobenými jemným, štvorčekovým rastrom. Okolo erbu je výzdoba rastlinného ornamentu vytvorená z bieleho a červeného emailu. Zo základne kovania vychádzajú štyri ramienka, ukončené štyrmi lalokmi, ktorými bolo kovanie priklinované na obal knihy. Na bronzovom kovaní sa miestami zachovali vrstvy pôvodného zlatenia, časti emailovej výzdoby chýbajú. Priemer s ramienkami 9 cm (AH 74 644), (obr.1: 3).

2. Fragment kovania pochádza pravdepodobne z podobného ako predchádzajúce. Zachovala sa iba stredná časť s plastickými stopami po erbe orientovanou na koso. Na silne poškodenom pliešku je vidieť, že erbové pole bolo rozdelené na dve polovice. Po ľavej strane sú vodorovné brvná, pravá strana je nečitateľná. Zachoval sa jeden otvor k priklincovaniu. Bronzový pliešok, zachované rozmery 2,9 × 3,4 cm (AH 74 681), (obr. 1: 2).

V odbornej literatúre sa predmet uvádza ako kovanie zo stredy knižného obalu (Fiala – Semanko 1993, 29; Fiala – Šulcová – Krútky 1995, 47; Francová, 1999, 100). Na obale nitrianskeho evanjeliara v štyroch rohoch sa nachádzajú menšie, štvorlaločné plakety s aplikáciou emailovej dekorácie, pochádzajúce z 15. storočia (Sopko, 1986). V strede obalu kníh plakety takéto charakteru nie sú obvyklé, totiž stredové kvadranty sú vlastne puklice a ich prvotná funkcia je ochranná až v ďalšom ozdobná. Nie je vylúčené, že uvedené plakety z Bratislavského hradu mohli byť umiestnené na kazetách alebo hoci aj na nábytku.

3. Knižné kovanie rohové, typický tvar deltoidu. Puklica v rohu v podstate hladká, okraj zdôraznený dokoľka rytým žliabkom, v strede malý otvor pre klinec. Prelamovaná časť pozostáva z plasticky zdobeného trojlístka vychádzajúceho z puklice. Na oboch stranách puklice je anjuovská ľalia a luxemburský lev, v rohu pred puklicou malá rozeta s piatimi lupienkami. Celý obrazec lemuje 2 mm pás trojuholníkov. Dve kratšie strany sú zahnuté a vybavené po jednom otvore k pripevneniu. Výzdoba dlhších strán je dotvorená oblúčikmi, ktoré sú len čiastočne a nepresne vykrojené. Na konci je ďalší otvor pre klinec. Kovanie je vyrazené zo žltého medeného plechu. Rozmery 4,8 × 3,6 × 0,7 cm (AH 74 680), (obr. 1: 5).

Na oboch stranách puklice je typický vzpínajúci sa lev s dvojitým spleteným chvostom, vedľa s ľaliou. Tieto symboly potvrdzujú predpoklad, že kniha, ktorú zdobilo toto kovanie patrila kráľovnej Márii, manželke Žigmunda Luxemburského (Fiala – Semanko 1993, 29). Mohla byť aj darom manželov do výbavy hradnej kaplnky koncom 14. storočia.

4. Ku knižným kovaniam mohla patriť aj retiazka stočená z drôtu zo žltého kovu. Prvý článok retiazky, stočený z dvojitého kovového vlákna, sformovali do tvaru „V“ tak, aby koncami mohla byť pripojená pravdepodobne ku sponu, v strede ostala malá slučka k prevlečeniu nasledujúceho oka retiazky. Ďalšie oká sú tiež stočené z dvojitého vlákna a sú tvarované do podoby kvapiek. Celý útvar má vyslovene ozdobný charakter. Zachovaná dĺžka 10,5 cm (AH 74 680), (obr. 1: 2).

Retiazky bývali súčasťou kovania knihy, dopĺňovali sponu, ktorou sa kniha zatvárala. Svedčí o tom nález pevnej časti spony s niekoľkými očkami retiazky na Kláštorisku v Letanovciach (Slivka 1990, 111: 5).

V Dolných Strhároch pri výskume zaniknutého stredovekého kostola sa objavila časť spony (Drenko 1982, 111).

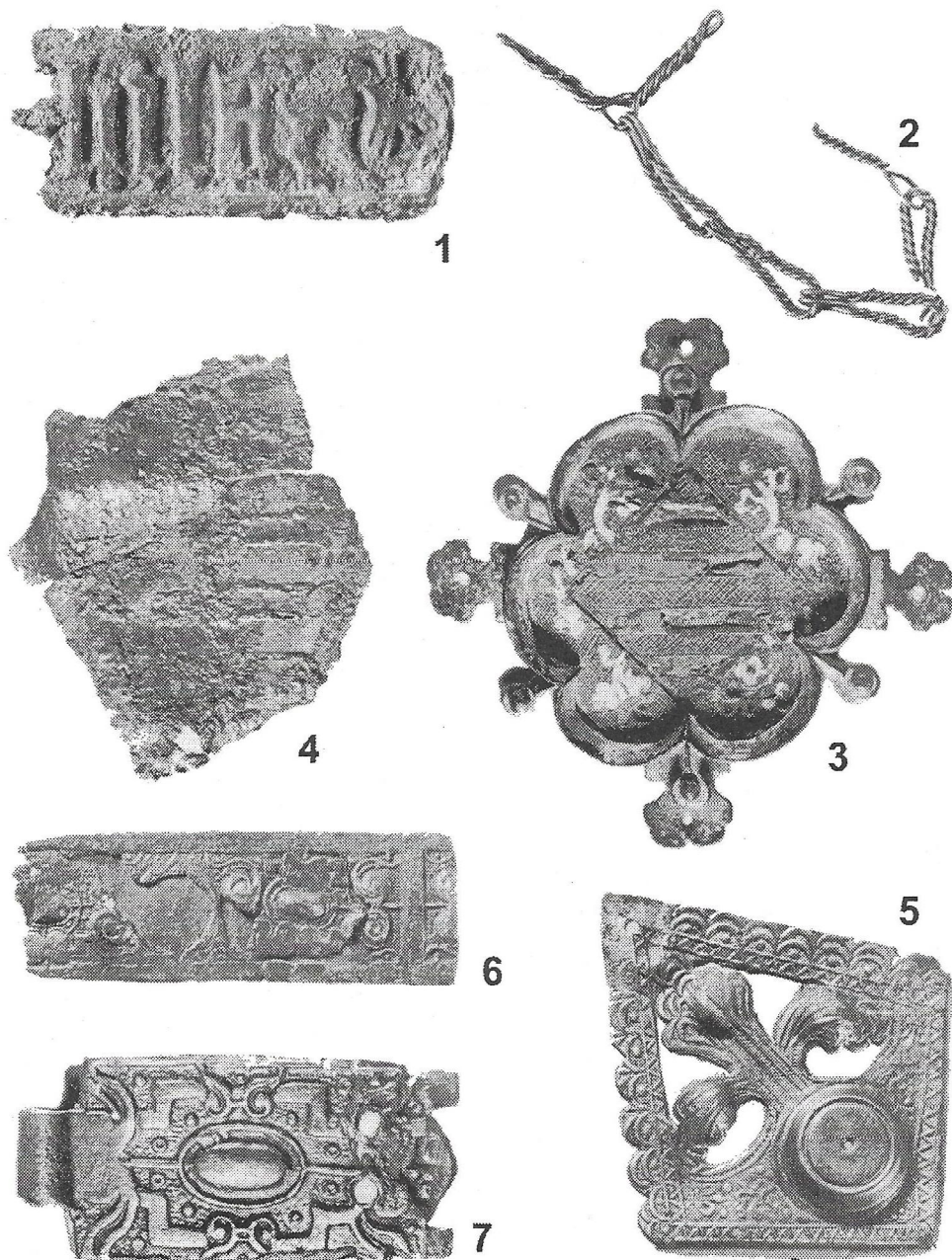
Opis nálezů

Pevná časť spony. Podlhovastý pásik vyrezaný zo žltého kovu do tvaru štylizovanej palmety. Obdĺžnikový koniec oddelený dvomi priečnymi ryhami je zdvojený a na knihu bol pripojený dvomi nitmi. Dĺžka 8,0 cm, šírka 1,1 cm (AH 31727), (obr. 2: 1).

V Gortve pri výskume zaniknutého kostola stredovekej dediny Bizovo sa našla časť spony knižného kovania (Drenko, 1994, 147).

Opis nálezů

Pevná časť spony vyrezaná z bronzového plechu. Podlhovastý mierne sa zužujúci pásik je ukončený v tvare dubového listu. Výzdobu tvoria línie a šikmé rastrové polia. Širší koniec je zúbkovaný, zachovali sa dva otvory pre klinec. Dĺžka 9,5 cm, max. šírka 1,4 cm (AH 35595), (obr. 2: 2).

Obr. 1 1 – Bíňa, 2–7 – Bratislavský hrad

Počas výskumu zaniknutých stredovekých častí kláštora v Hronskom Beňadiku v rokoch 1972 – 1973, vo výplni suterénnych častí objektov, sa našli charakteristické bronzové kovania stredovekých kníh.

Opis nálezov

1. Knižné kovanie rohové, typický tvar deltoidu. Náročná vypuklina je zodratá, perforovaná. Okolo nej tri rozety s piatimi a šiestimi lupienkami. Kratšie strany sú lemované úzkym šikmo šrafovaným pásikom. Plochu ohraničenú dlhšími stranami nad puklicou vyplňa rozvilina, zvýraznená prelamaním a plastickými vypuklinami. Vrcholec s otvorom pre kliniec je ulomený. Dlhšie okraje deltoidu sú ozdobené vyrezávanými oblúčikmi, kratšie sú zahnuté, s otvormi pre klince. Kovanie je z bronzového plechu lisované a vytepané. Rozmery 3,5 × 3,0 × 0,5 cm (AH 57 385), (obr. 2: 4).

Veľmi podobné rohové kovania sa našli aj na výskume kartuzianskeho kláštora v Letanovciach na Kláštorsku (Slivka 1990, obr. 1: 10,12), evidentne pochádzajú zo spoločnej dielne.

2. Knižné kovanie rohové (fragment), užšia časť deltoidu. Čiastočne sa zachovali dlhšie okraje ozdobené vyrezávanými oblúčikmi, zvýraznenými drobnými dierkami. Hladká plocha vrcholca je od okraja oddelená dvojitou ryhou, oblúkovito ulomenú časť lemujú ryté oblúčiky. Kovanie vyrezané z bronzového plechu, zachovalé rozmery 5,3 × 4,0 cm (AH 57496), (obr. 2: 3).
3. Puklica v tvare zrezaného sedembokého ihlanu, na okraji zosilnená lišta, z vnútornej strany hladká. Lišta z bronzoviny, priemer základne 2,3 cm, výška 1,3 cm (AH 57497), (obr. 2: 5).
4. Retiazka z bronzového drôtu. Pravidelné, kruhové očká sú vlastne štvornásobne vinuté špirálky o priereze 3 mm. Zachovalá dĺžka 17,7 cm (AH 57498), (obr. 2: 5).

V nálezovom materiále z výskumu Kežmarskeho hradu sa nachádzajú dve kovania. Našli sa na nádvorí spolu so stredovekou keramikou pri odkrývaní zvyškov kostola sv. Alžbety (Polla 1971, 19,120).

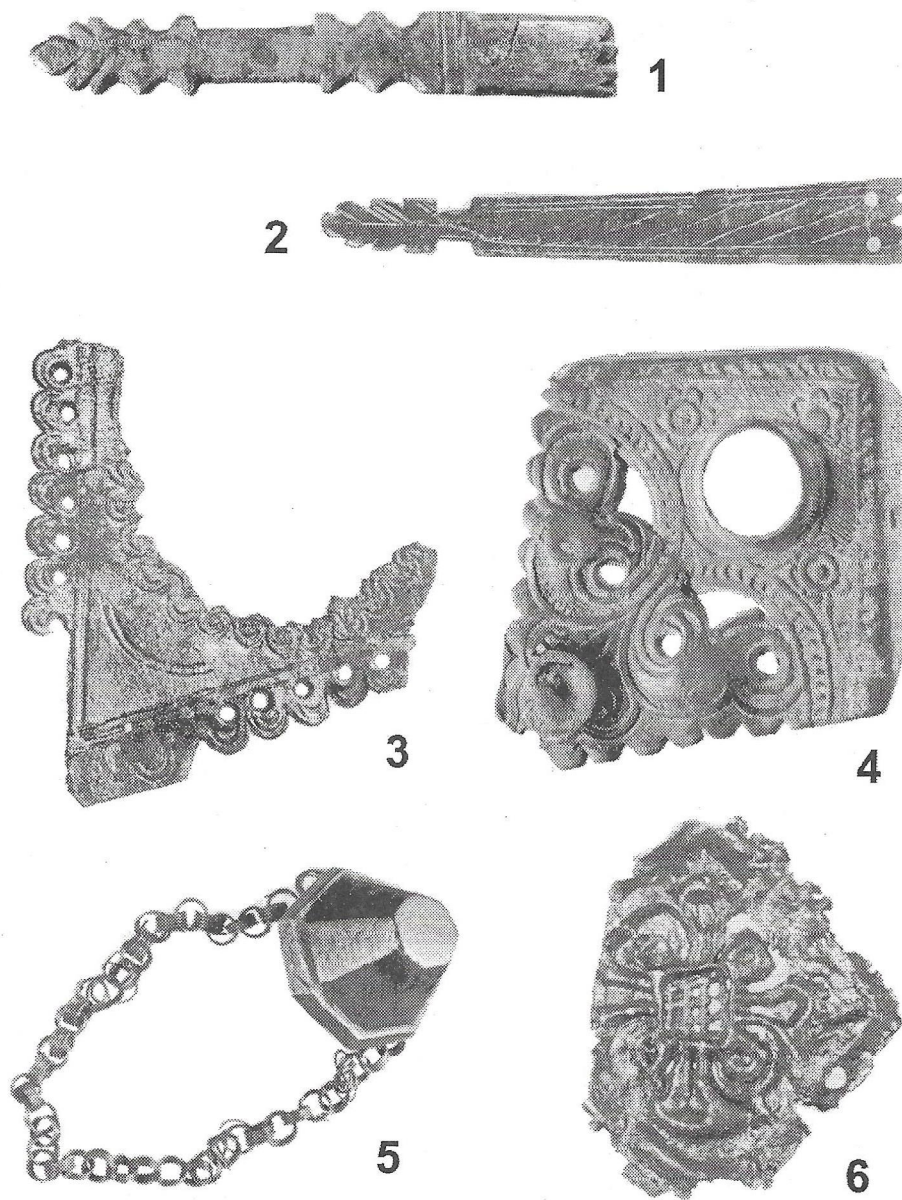
Opis nálezov

1. Rohové kovanie knihy z dvoch pášikov v tvare L. Vyhotovené z medeneho plechu, plastická výzdoba pozostáva z väčších a drobnjších palmetových lístkov. Dĺžka ramien 5,8 a 4,5 cm, šírka 1,5 cm (HF 7187).
2. Pevná časť spony vyrezaná z bronzového plechu. Na obdĺžnikovom zdvojenom konci sú dva otvory na nity, druhý koniec má tvar štylizovaného pretiahnutého listu. Dve časti sú od seba oddelené dvomi priečnymi ryhami. Dĺžka 7,9 cm, šírka 1,1 cm (HF 7717).

Ďalšia skupina kovaní kníh sa našla pri výskume stredovekeho benediktínskeho kláštora v Košiciach-Krásnej nad Hornádom (Polla 1986). Objavili sa vo vrstvách požiarom poznačenej deštrukcie, pri odkrývaní južného krídla kláštorného komplexu.

Opis nálezov

1. Knižné kovanie rohové, typický tvar deltoidu. V rohu, kde sa nachádza hladká puklica vychádza palmeta vytvorená tepaním a prelamaním. Palmeta tvorí aj charakteristický oblúčkovitý okraj dlhších strán kovania. Kratšie strany sú zahnuté, kde sú aj otvory pre klince. Tretí otvor sa nachádza na vrchole deltoidu. Kovanie je vyrezané z medeneho plechu, rozmery 2,5 × 1,9 × 0,4 cm (AH 34 964), (obr. 3: 3).
2. Puklice z bronzového plechu v tvare klobúčika. Stred tvorí zrezaný ihlan v strede s nitom k pripovneniu, hladký okraj je zdobený žliabkom v mieste pripovnenia ku stredu a okraju. Rozmery: priemer 4,2 cm, výška 1,0 cm (HA 31951), (obr. 3: 1); priemer 4,0 cm, výška 1,4 cm (HA 31930 – vplyvom silného žiaru polovica okraja zničená), (obr. 3: 2); priemer 1,2 cm, výška 0,5 cm (HA 31 931 – vplyvom žiaru tri kusy zlepené a deformované).
3. Spona bronzová. Pohyblivá časť zdobená profilovaním, vybavená k funkcii potrebnými dvomi otvormi. Dĺžka 5 cm (pohyblivá časť 2,8 cm) (HA 31959), (obr. 3: 4).

Obr. 2 1 – Dolné Strháre, 2 – Gortva, 3–5 – Hronský Beňadik, 6 – Gemerský Sad

4. Spona železná. Na širšom konci pohyblivej časti obdĺžnikového tvaru, zachovalá veľká hlavička spojovacieho nitu. Okrúhle časti spony sú vybavené dvomi funkčnými otvormi. Dĺžka 5,5 cm (AH 35022), (obr. 3: 5).

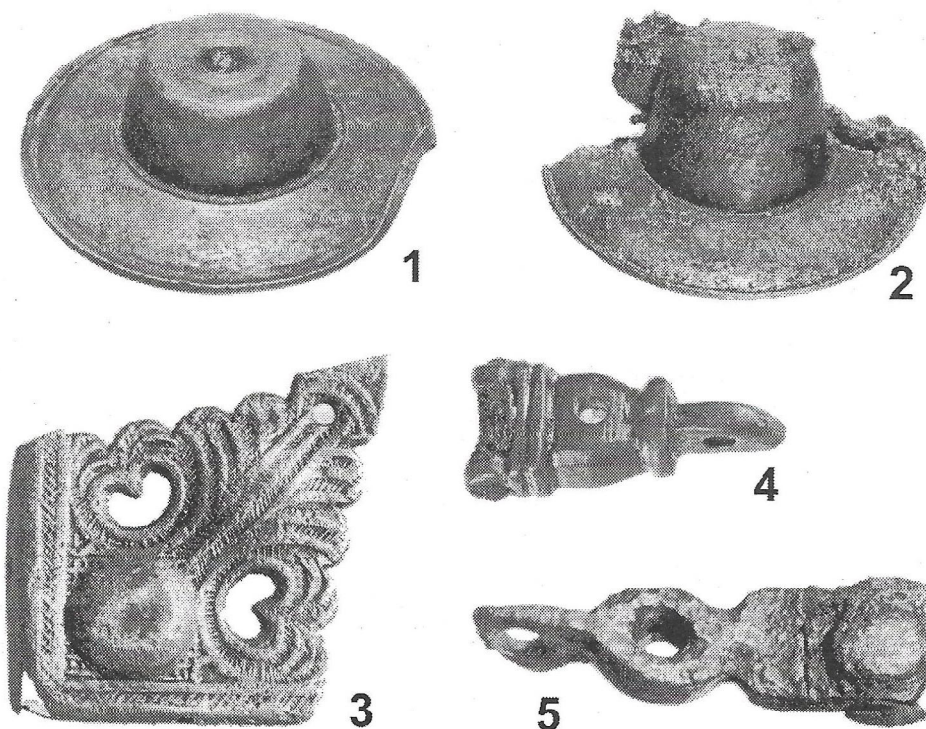
V Gemerskom Sade pri výskume zaniknutej osady Somkút sa v roku 1989 našlo kovanie.

Opis nálezu

Kovanie lisované z bronzového plechu. Výzdobu tvorí rozeta so štvorcovým, viacnásobne prelamovaným stredom. Rozmery 2,2 × 2,4 cm (AH 39851), (obr. 2: 6).

Nakoľko sa jedná o netypický fragment (vylomený štvoruholník) zaraďujeme ho medzi knižné kovania s otáznikom.

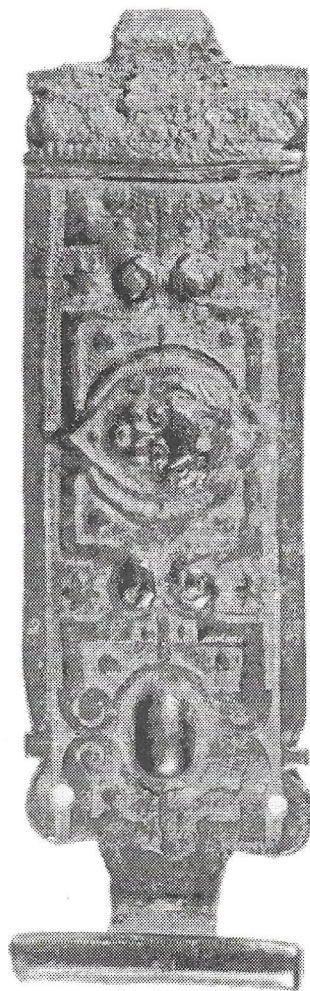
Funkciu, typológiu jednotlivých druhov knižných kovaní a terminológiu sa už obšírnejšie zaoberala M. Englišová-Janotová, ktorá opísala aj známejšie väzby vzťahujúce sa ku Slovensku (Englišová-Janotová 1980). Jednoduché puklice sa používali predovšetkým v 14. a 15. storočí. Umiestňovali sa do rohov a do prostriedku knižnej dosky. Mali funkciu nožičiek a tým chránili, väčšinou ležato uloženú knihu napríklad pred vlhkosťou. Túto úlohu prebrali aj ozdobnejšie rohové kovania. Nárožnice deltoidného tvaru sú nemysliteľ-

Obr. 3 Košice-Krásna nad Hornádom

né bez vypukliny v rohu, od ktorej sa odvíjajú narôznejšie výzdobné motívy. Podobne boli sformované aj stredové kvadranty. Tieto často filigránsky vypracované kovania vídame ešte aj na väzbách zo začiatku 16. storočia. Spony boli stálou súčasťou väzby. Dobře zatvorená kniha bola najlepšie chránená pred fyzickým poškodením. Používanie spôn pretrvávalo ešte aj v 17. a 18. storočí. Náročia kníh v tomto období už nechránili kovaním tak často. Ojedinele sa objavili kovové lemovania nároží (viď. kovanie v tvare L z Kežmarku). Z tohto mladšieho obdobia sa nachádzajú súčasti spôn v zbierkovom fonde SNM-Archeologického múzea, pochádzajúce z výskumu Filakovského a Bratislavského hradu (obr. 1: 6,7; obr. 4). Plastická výzdoba je charakteristicky renesančná až baroková.

Počet kovaní kníh v našich zbierkach je síce skromný, avšak pochádza z nálezísk z celého územia Slovenska a môže tak prispieť k poznaniu kultúrnej úrovne, ktorá je celkom príbuzná susedným krajinám.

Obr. 4 Filakovo

POZNÁMKY

- ¹ Za súhlas publikovať materiál z výskumov v Bíni a Hronskom Beňadiku ďakujem PhDr. Štefanovi Holčíkovi, CSc. Pri tejto príležitosti vyslovujem vďačnosť aj PhDr. Alojzovi Habovštiakovi, DrSc., že mi umožnil študovať nálezový materiál z Hronského Beňadiku.
- ² Predmety pochádzajúce z výskumu Kežmarského hradu som nemala možnosť priamo skúmať, lebo sa nachádzajú v stálej expozícii v Kežmarku.

LITERATÚRA

- DRENKO, Z. 1982: Archeologický výskum v Dolných Strhároch. Zborník SNM 76, História 22, s. 105–124.
- DRENKO, Z. 1994: Zaniknutá stredoveká dedina Bizovo. Zborník SNM 88, Archeológia 4, s. 129–152.
- ENGLIŠOVÁ-JANOTOVÁ, M. 1980: Gotické kovania a spony na knižných väzbách rukopisných kníh slovenskej proveniencie. Zborník SNM 74, História 20, s. 107–121.
- FIALA, A. – SEMANKO, A. 1993: Nové nálezy k interiérom gotického paláca Bratislavského hradu. Pamiatky a múzeá 4, s. 26–29.
- FIALA, A. – ŠULCOVÁ, J. – KRÚTKY, P. 1995: Bratislavský hrad. Bratislava.
- FRANCOVÁ, Z. 1999: Kovania z knižnej väzby. In.: Gotické umenie z Bratislavských zbierok. Bratislava, s. 100–102.
- POLLA, B. 1971: Kežmarok. Bratislava.
- POLLA, B. 1986: Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom. Košice.
- SLIVKA, M. 1990: Archeologické doklady ku knižnej kultúre na Slovensku. Literárnomúzejný letopis 24, s. 95–112.
- SOPKO, J. 1986: Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach. Martin.

DIE BUCHBESCHLÄGE IN DEN SAMMLUNGEN DES SNM-ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUMS

KLÁRA FÚRYOVÁ

Die mittelalterlichen Buchbeschläge in den Sammlungen des Slowakischen Nationalmuseums-Archäologischen Museums stammen aus Erforschungen von Klöstern (Bíňa, Hronský Beňadik, Košice-Krásna nad Hornádom, Kežmarok), Burgen (Bratislava, Filakovo) und Dorfwüstungen (Gortva-Bizovo, Dolné Strháre, Gemerský Sad-Somkút). Bei einer Grabung in Bíňa im Jahre 1981 fand man in einem Grab nahe der Kirche einen schwer beschädigten Beschlag. Der bandförmige Buchbeschlag, wahrscheinlich Teil einer Schnalle, trägt eine deutliche plastische Verzierung in Form von gotischen Buchstaben (es blieb eine Hälfte von der Buchstabe „a“, „r i a“ erhalten), denen die Gestalt eines Fabeltieres folgt (Abb. 1: 1).

Die Applikation von gotischen Buchstaben können wir in der Verzierung von Buchbeschlägen, vor allem auf Schnallen öfter beobachten (z.B. Letanovce-Kláštorsk, Kežmarok - die Kirche des heiligen Kreuzes) (Slivka 1990, 109, 111), diese können jedoch

wegen einem abweichenden Charakter des Gegenstandes nur als fernere Analogien dienen. Während der Erforschung der Bratislavaer Burg, vor der südlichen Fassade des Burgpalastes, direkt unter den Fenstern von ehemaligen königlichen Zimmern fand man die Bucheinband-Beschläge (Fiala – Semanko 1993, 29).

Der mittelständige Beschlag mit einem Königin-Wappen. In einer sechslappigen Umrahmung, befestigt durch sechs Nieten an die Beschlagsbasis befindet sich ein Königin-Wappen (Abb.1: 3). In der Fachliteratur bezeichnet man diesen Gegenstand als den mittelständigen Beschlag von einem Bucheinband (Fiala-Semanko 1993, 29; Fiala – Šulcová – Krútky 1995, 47; Francová 1999, 100). Auf dem Einband des Nitraer Evangeliars befinden sich in vier Ecken kleinere, vierlappige Plaketten mit Applikation vom Emaildekor stammend aus dem 15. Jahrhundert (Sopko 1986). In der Mitte eines Bucheinbands sind Plaketten von solchem Charakter nicht üblich, denn die Mittelquadranten sind eigentlich Buckel und die haben in erster Reihe eine Schutzfunktion und erst danach eine Zierfunktion. Es ist nicht ausgeschlossen, dass die erwähnten Plaketten aus der Bratislavaer Burg auf Kassetten oder auch Möbeln angebracht sein konnten.

Der Bucheckbeschlag von typischer deltoider Form. In der Ecke befindet sich ein Glattbuckel, an den Seiten mit einer Anjou-Lilie und einem Luxemburg-Löwen (Abb. 1: 5). Diese Symbole bestätigen die Annahme, dass das Buch verziert mit diesem Beschlag der Königin Maria, Gemahlin des Siegmund von Luxemburg gehört hat (Fiala – Semanko 1993, 29). Es könnte sich ebenfalls um ein Geschenk des Ehepaars für die Ausstattung der Burgkapelle am Ende des 14. Jahrhunderts handeln.

Zu den Buchbeschlägen gehörte vermutlich auch eine Kette gemacht aus Gelbmetalldraht (Abb. 1: 2). Es war üblich, dass die Ketten Teile von Buchbeschlägen waren, sie ergänzten nämlich die Schnalle, mit der das Buch zugeschlossen wurde. Dies bezeugt das Festelement einer Schnalle mit einigen Kettengliedern, gefunden am Kláštorisko in Letanovce (Slivka 1990, Abb. 111: 5).

In Dolné Strháre entdeckte man bei der Erforschung einer mittelalterlichen verödeten Kirche Teil einer Schnalle (Abb. 2: 1; Drenko 1982, 111). In Gortva, bei der Erforschung der verödeten Kirche von dem mittelalterlichen Dorf Bizovo wurde ein ähnlicher Schnallenteil von einem Buchbeschlag gefunden (Abb. 2: 2; Drenko 1994).

Im Laufe der Erforschung von verödeten mittelalterlichen Teilen des Klosters von Hronský Beňadik in den Jahren 1972 – 1973 wurden in der Füllung von den Untergeschosspartien der Objekte einige charakteristische mittelalterliche Buchbeschläge aus Bronze entdeckt.

Zwei Bucheckbeschläge (Abb. 2: 3,4). Sehr ähnliche Eckbeschläge wurden auch bei der Erforschung der Kartause in Letanovce am Kláštorisko gefunden (Slivka 1990, Abb. 1: 10, 12). Sie stammen evident aus einer und derselben Werkstatt.

Eine weitere Gruppe von Buchbeschlägen ist bei der Erforschung des mittelalterlichen Benediktinerklosters in Košice-Krásna nad Hornádom ans Licht gekommen (Polla 1986). In einer Destruktionsschicht mit Brandspuren, bei der Abdeckung des südlichen Trakts von dem Klosterkomplex, entdeckte man Bucheckbeschläge (Abb. 3: 3), hutförmige Buckel aus Bronzeblech (Abb. 3: 2) und zwei Schnallen, eine aus Bronze und die andere aus Eisen (Abb. 3: 4,5). Die einfachen Buckel verwendete man vor allem im 14. und 15. Jahrhundert. Sie wurden in die Ecken und die Mitte des Bucheinbands angebracht. Dort erfüllten sie eine

Funktion von Füßen und beschützten dadurch das meistens liegend aufbewahrte Buch, z.B. vor Nässe. Diese Rolle übernahmen auch einige mehr dekorative Eckbeschläge. Die Eckbeschläge deltoider Form sind undenkbar ohne den Eckbuckel, von dem sich verschiedenste Ziermotive abwickeln. In ähnlicher Weise waren auch die Mittelquadranten geformt. Solche oft filigranartig bearbeitete Beschläge finden wir noch an Bucheinbänden vom Anfang des 16. Jahrhunderts. Die Schnallen waren ein dauerhafter Bestandteil des Einbands. Ein richtig zugeschlossenes Buch war vor einem physischen Schaden am Besten geschützt. Die Verwendung von Schnallen dauerte noch im 17. und 18. Jahrhundert. Die Buchecken wurden jedoch in dieser Zeit nicht mehr so oft durch Beschläge geschützt. Sporadisch tauchten Metallbordüren an den Ecken auf (siehe den L Beschlag aus Kežmarok). Aus dieser jüngeren Zeit befinden sich in unseren Sammlungen Teile von Schnallen, die aus der Erforschung der Burgen von Fíľakovo und Bratislava stammen (Abb. 1: 6,7; Abb. 4). Ihre plastische Verzierung ist typisch für die Renaissance- bis Barockperiode.

Die Buchbeschläge sind in unseren Sammlungen zwar bescheiden vertreten, doch sie stammen aus Fundstellen in der ganzen Slowakei, womit sie zur Kenntnis von ihrem Kulturniveau beitragen können, das äußerst ähnlich den Nachbarländern ist.